

RİTA ENDER • Aile Yedigârları

RITA ENDER 1984'te İstanbul'da doğdu. 2003 yılında İstanbul Özel Saint Joseph Fransız Lisesi'nden, 2008 yılında Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Ocak 2010'da avukatlığa başladı. Galatasaray Üniversitesi ve Panthéon - Assas Üniversitesi'nde (Paris II) yüksek lisans yaptı ve azınlık hakları üzerine çalıştı. 2001 yılından beri çeşitli gazete ve dergilerde yazıyor. İletişim'den çıkan kitapları: *Kolay Gelsin* (2015), *İsmiyle Yaşamak* (2016).

İletişim Yayınları 2661 • Bugünün Kitapları 234

ISBN-13: 978-975-05-2462-2

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Nurdan Bayşahan

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Reysi Kamhi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Melis Oflas

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RİTA ENDER

Aile Yadigârları

GÖRSELLER *Reysi Kamhi*

Karin'e...

SUNUŞ	11
SİBEL HORADA ÇOŞKUN <i>Geçiş ayinleri</i>	18
İZEL LEVİ ÇOŞKUN <i>“Bu kutu kaç yıllık?”</i>	24
YOSSI YUSUF PİNHAS <i>“Bu örtü, anne mitolojimin bir parçası”</i>	32
ALPER MİTRANİ <i>“Dedemin öldüğünü idrak ettiğim ânı unutamıyorum”</i>	38
İŞİL DEMİREL <i>“Mirasçı bir Yahudiyim”</i>	46
NİSO ESİM <i>“Dedemin son saatiydi”</i>	56
YOEL LEVİ <i>“Yurtdışında yaşadığım zaman izole oluyorsun”</i>	62

BATYA KEBUDİ <i>“Babaannem dedeme çok büyük bir aşkla bağlıydı”</i>	68
LİSYA ZAHARYA HASON <i>“Özgürlük evde”</i>	74
İLANA NAVARO <i>“Hatıraları, hayalleri bitmez; dahası eklenir”</i>	82
HAY EYTAN COHEN YANARCAK <i>“Hayallerinizi ben gerçekleştirdim ve hatıranıza sahip çıkıyorum”</i>	88
AVİ HALİGUA <i>“Yitip giden bir şehir ve çocukluğum”</i>	96
VİRNA ESTROTİ ZAVARO - SELİN ESTROTİ İPEKER <i>“Sadece anneannemiz”</i>	104
REFİ CHABAN <i>“Şabat’ın gerekliliğine inanıyorum”</i>	112
DAVİD HALEGUA <i>“Bizim tariflerimiz”</i>	120
CEKİ BARUH <i>“Onun duaları sayesinde Tanrı’ya bağlıyım”</i>	128
LEYLA LEVİ <i>“Tüm çocukluğum onlarla geçti”</i>	134
AVRAHAM ZAFER İŞÇEN <i>“Bir ayağım her zaman Kırım’da olsun istedim”</i>	140
ELİS ŞİMŞON <i>Elbisenin hayatı</i>	148

ALP YÜRÜM	
<i>“Tanımasam da sevdiğim bir insandı”</i>	156
FİONA FARACİ PETRİDİS	
<i>Ruhsal dil</i>	162
DENİZ BENSUSAN	
<i>“Göç, dünyadaki en acıklı şeylerden biri”</i>	168
BARZİ BERK ALEVİ	
<i>“Bu bardaklar Van’dan buraya gelmiş”</i>	176
SUZİ AMADO	
<i>“Bu penis tutacağının bir dili olsaydı, ne anlatırdı?”</i>	184
LARRY SCHİLD	
<i>Odessa’dan gelen semaver</i>	194
VEDAT LEVENT	
<i>“Ne kadar altın, ne kadar pırlanta günlermiş”</i>	202
YAİRA RUSO	
<i>“Hep gözüm ona takılırdı”</i>	210
BETTY MAZALTO	
<i>“Sen de o ânı yaşıyorsun”</i>	216
TREYSİ JEBAHAR LEVİ	
<i>“Araba gezilerimizde şarkılar söylerdik”</i>	224

SUNUŞ

Dünyanın en tatlı bebeklerinden biri doğdu uzak diyarlarda. Büyümesi, gülümsemesi etrafındaki herkesi mutlu etti. Neşesi yeryüzüne neşe saçtı. Kucaktan kucağa gezdirildi, hemen her kucakta çekilmiş bir fotoğrafı oldu. Uzaklardan daha da uzakta yaşayan büyük anneanesi, her gün bu fotoğraflara baktı. Tek tek. Bakarken kim bilir neler düşündü...

Düşündüklerinden birini, simgeleştirmeye karar verdi büyük anneanne. Yıllar önce Yahudi bir adam ile evliydi ve eşi ona bir kolye armağan etmişti. Kolyenin üzerinde, İbrani harfleriyle “*Ben sevgiliminim, sevgilim benim*” yazıyordu. Yani ben senin sevgilimim, sevgilim benim. Binlerce yıl öncesinden gelen ve binlerce insan için bir tılsımı olan bu söz, büyük anneannenin gerdanlığında usul usul sallanırken, bebeğin annesi küçük bir çocuktuktu. O küçük çocuk büyüyüp anne olduğunda, çok sevdiği kolyenin nerede olduğunu kimse bilmiyordu. Fakat herkes dün gibi hatırlıyordu: kolyeyi, kolyenin üzerindeki harfleri, büyük anneaneyi, büyük anneannenin kolyeyi taşıırkenki halini, hanesini...

Büyük annem, belki tüm bunlar yalnızca hatıralarda kalmasın diye, belki geriye-ileriye kendinden kendi seçtiği bir nesneyi bırakmak adına, belki de yalnızca soydan gelen bir öğretiyi aktarmak için o kolyenin aynısından yaptırmak istedi. Ve bu arzusu İstanbul'a ulaştı, Kapalıçarşı'daki kuyumculara danışıldı.

Çarşı bu işin tek adresiydi. Çünkü Çarşı, medeniyetlerin, şehirlerin, halkların bu topraklara bıraktığı yadigârdı. Çarşı, insana kimi, neyi arıyorsa onu bulduran yegâne mekândı. Çarşı, güçlü, serin, sesli ve renkli bir yerdi. Bir pazardı.

Bu asırlık pazarda; Kapalıçarşı'da bulunan sembollerin arasında Yahudilere ait olanlar veya açıkça Yahudilere satılmak üzere tasarlanmış olan semboller de vardı.

Çarşı'daki sembollerin arasında Yahudilere ait olanlar veya açıkça Yahudilere satılmak üzere tasarlanmış olanlar da vardı. Menoralar [yedi kollu şamdan], şofarlar [Roşaşana ve Yom Kipur bayramlarında çalınan koç veya keçi boynuzundan yapılmış bir boru], İbrani alfabesinden harfler; alef, bet, gimel... Gümüş Kiduş [şarapla okunan bir dua] kadehleri, Magen David [Davud'un yıldızı] şeklindeki altın kolye uçları, porselen seder [Pesah (hamursuz) bayramında hazırlanan ve belirli kurallar içeren sofraya) tabakları... Bu parçalar, tıpkı antisemitizm gibi doğrudan Yahudileri hedef alıyordu. Fakat kimdi o "Yahudi"? İbranice bilmesi şart mıydı? Bayram ritüellerini kesinlikle uygular mıydı? Yahudiliğini, vücuduna resmedilen bir dövme aracılığıyla veya boynundaki bir kolye ile başkalarına da gösterir miydi?

Bilinmez. Çünkü binlerce yıllık değerler ve kurallar bütünü üzerinde yükselmesine rağmen, bazı yüksek dinî ve siyasi otorite söylemlerinin aksine, Yahudiler açısından da Yahudilik algısı tek değildir. Çoktur, dünyadaki Yahudi sayısı kadar çoktur. Bazılarının Yahudiliği birbirininkine çok benzer, hatta tıpatıp aynı durur ama asla bir değildir. Olamaz,

çünkü din veya dinsizlik, kişinin dış dünya ile paylaştıklarının ötesinde, içsel alanında yaşadığına dairdir. Ayrıca Yahudilik din dışında veya yanında; kültür, millet, miras, kimlik, göç, kader, gelenek, seçilmişlik, antisemitizm gibi kavramlarla da ilişkilendirilmiştir. İşte bu nedenle de, Çarşı'da satılan objeler arasında yer alan bir kutu veya bir pipo da, tıpkı bir Menora gibi, pekâlâ bir Yahudi hikâyesini anlatır. En az bir kişinin hikâyesini, belki bir ailenin yüzlerce yıllık geçmişini.

Bu topraklarda geçmiş hayatların hatırına, Türkiyeli otuz genç Yahudi ile “aile yadigârları” üzerine söyleştik. “*Bir kimseyi, bir olayı hatırlatan nesne veya kişi*” anlamını taşıyan, Türkçeye Farsçadan girmiş ve eş anlamlısı bulunmayan bir kelime olan “yadigâr”ın onlara ne çağrıştırdığı ve bu kelimenin, “aile” kelimesi ile birleşip bir söz öbeği oluşturduğunda o çağrışımın neye dönüştüğü üzerine konuştuk.

Yirmi yedi kişi aile yadigârı olarak, kendilerine gözle görülür elle tutulur birer obje seçti. Hafızalar sanki bir görüntü istedi. Bir kişi, seçilen görüntünün insanın içinde bulunduğu döneme bağlı olarak değişebileceğini söyledi. Bir başkası ise, o görüntüye yüklenen duyguları tarif ederken “titreşim” kelimesini kullandı ve seçtiği objenin üzerinde cisimleşen duyguların, bedeninde güçlü bir titreşim yarattığını söyledi.

Bu titreşimin gücünün, dönemsel değişim ve geçişlere bağlı olduğunu tereddütsüz anlattı doğum yapmış kadınlar. Bir bebeğin ana rahmine düşmesi ile evrendeki hareketin başladığını, geçişlerin düzenlendiğini ve kadının kendi içinde, içindekiyle sorgulandığını dile getirdiler. Sorgunun temel sorularından biri açıldı:

“Ailemden bana ne kaldı ve ben çocuğuma ne aktaracağım?”

Soruya, bilinç ve bilinçaltı arasında doğru bir cevap ararken kuşkusuz yüzleşmeler yaşandı. Zira buralı bir yazarın

tespit ettiği üzere, “aile olma hukukunun” değişmeyen temel gerçeklerinden biri şuydu: “Her birey, benliğinde aile hasarlarının derin izini taşır.” Bu hasarların çoğunlukla çocukların, anne ve babaları ile kurdukları ilişkiler üzerinden okunabileceğini çeşitli tezlerle ileri süren Sigismund Scholomo Freud, 1931 yılında Viyana Hahambaşısı David Feuchtwang’a yazdığı mektupta şöyle söylemişti:

Ruhumun derinliklerinde bir yerde, kalbimin kuytu bir köşesinde fanatik bir Yahudi olduğumu hissediyorum. Önyargısız ve tarafsız olma yolunda gösterdiğim tüm çabalara rağmen, kendimi bu şekilde yakalamam doğrusu beni çok şaşırttı. Bu yaşa gelmişken buna karşı ne yapabilirim ki?¹

Böyle bir kendine yakalanma anında kişiler, belki de anne ve babalarından biraz öteye giderek, kendilerini çok sevdikleri anneanne, babaanne ve dedelerinin kucaklarına attılar. Kendi çocukluk hatıraları ile beraber onları sevgiyle anımsadılar, bir zamanlar onlara ait olanları anlattılar.

Kimileri onlardan kendilerine geçmiş yetenekleri, huyları, genleri, görüşleri de vurguladı. Biri, “Ben de dedem gibi yemek yapmayı çok seviyorum,” dedi. Biri, “Büyükbabam ile özel bir bağım var. O da kızıldı, benim gibi. Hatta ailede kızıl saçlı bir tek o vardı, ben ona çekmişim,” dedi. Başka biri İsrail’e en az kendisi kadar bağlı olan anneanesi ve dedesine, bir İsraili olarak seslendi: “Hayallerinizi ben gerçekleştirdim. Hatıranıza sahip çıkıyorum.”

Birinin hatırasına sahip çıkmak mülkiyetle, o kişinin dokunduğu eşyaları elinde, evinde bulundurmakla ne kadar ilişkilidir? Pek sıkı bir ilişki içinde değildir belki de. Kişinin ortada tek bir eşyası kalmasa veya fani dünyaya bıraktığı eşyalar kilometrelerce uzak bir şehirde de olsa, sesi anı-

---

1 Emanuel Rice, *Freud and Moses: The Long Journey Home*, State University of New York Press, 1990, s. 25.

larda capcanlı kalabilir. Ölüme yaklaşanlar bu sesin bir gün kaybolacağı ihtimalini düşünerek veya miras hukukunun soğuk kurallarının boyunduruğu altında mirasçılarına yük olmamak arzusuyla, malvarlığındaki bazı malları gün yüzüyle intikal ettirirler. Değerli eşyalarını sevdiklerine dağıtırlar. Fakat ille de özenle dağıtılanlar arasından çıkmaz aile yadigârları. Çünkü bazen kimsenin rağbet etmediği gündelik bir kahve fincanında veya eski bir kitapta bulur kişi aile mirasının açık izlerini.

İzlerin dili ve menşei çok çeşitli. Yahudi İspanyolcası, Fransızca, Arapça, Türkçe, Kırımca, Yidiş, İbranice, Rumca, Kürtçe, Osmanlıca... Bu diller Odessa'dan, Sarayova'dan, Toledo'dan, Porto'dan; nerelerden nerelere gelmiş; yerleşmiş, yeşermiş. Van'da, Adana'da, Edirne'de, Bursa'da, Ankara'da, Diyarbakır'da, Tekirdağ'da, Bodrum'da ve başka yerlerde konuşulmuş. Fakat yıllar içinde ses kesilmiş. Adana, Antakya, Ankara, Bursa'da kalan son aileler haricinde Yahudiler İzmir ve İstanbul dışındaki tüm şehirleri terk etmiş. Terkin temel ve genel sebebi antisemitizm olmuş. Ayrıca şehirden şehire özel nedenler de ortaya çıkmış. Örneğin Van'da bir Yahudi kızının kaçırılması bardağı taşıran son damla olmuşken, Edirne'de evlerinin yağmalanması insanların yanlarına aldıkları birkaç parça eşya ile kaçmalarını gerektirmiş.

O parçaları bir aile yadigârı olarak titizlikle saklayan çocuklar, torunlar ise bugün ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve politik koşullar karşısında yeniden ve ciddi biçimde göç üzerine konuşur oldular. Zira çoğu, Amsterdam'daki, Selanik'teki, Budapeşte'deki Yahudilerin de etraflarında dolaşan şu cümlelerin ağır yükünü hissetti: "Artık burada bizim için bir gelecek yok."

Geleceklerini daha parlak görebildikleri yerlere gidenler oldu. İçlerinden bazıları, aile yadigârını yanına alıp gitti.

Mesela biri, okyanus ötesindeki evinin başköşesine, Boğaz manzarası önündeki bir Osmanlı kâtabinin resmini astı. Biri, kendine yadigâr olarak seçmiş olduğu objeyi aileden bir başkasının zilyetliğinde bıraktı, bir süre için. Gitme planı yapan bir başkası ise, dedesinden kendisine yadigâr olan Şabat kurallarına uyma âdetini dünyanın her yerinde uygulayacağından emindi fakat tereddüt ettiği konu, Şabat'ta [Yahudilikte kutsal kabul edilen 7. gün] içtiği rakıyı ve rakı keyfini dünyanın bir başka yerinde bulup bulamayacağıydı.

Toprağın melankolisi ve neşesi de kuşaktan kuşağa devredilebilir mi? Aile yadigârları aracılığıyla kişiden kişiye, kuşaktan kuşağa bir duygu da iletilir mi? Aile yadigârları sayesinde, bir nesne üzerinden geçmiş hatırladığından ve herkes aynı geçmişi farklı hatırladığından belki de aynı duygu hiçbir zaman tam olarak aktarılamaz. Fakat söyleşilerden birinde de söylendiği üzere; *“Sen nesneye bir geçmiş yüklüyor-sun, herkes yüklüyor ve o nesne anlamını öyle buluyor. Sıradan bir objenin bir yaşamı oluşuyor.”* Ve kendine ait yaşamı olan bir obje, neden sahiplenildiği ve kimin elinde bulunduğu ile bağlantılı olarak sürekli anlam değişikliği yaşıyor.

Aynı kişinin elinde de farklı zamanlarda farklı anlamlar taşıyabilen bir aile yadigârı, evlilik süreçlerinde sıkça gündeme geliyor. Çünkü evlilik, Türkiyeli çoğu Yahudi açısından hâlâ meşru ve muteber bir devir nedeni sayılıyor. Çünkü Yahudiliğin dinî boyutunda evlilik çok önemli. Çünkü evlilik yoluyla bir “aile” kuruluyor.

Aile kuruluşları kutlanıyor. Bir babanın biricik kızını damat beye teslim edişi sırasında sinagoglarda müzik çalıyor, hahamlar dua ediyor, yüzlerce fotoğraf çekiliyor. O fotoğraflar da bir gün birilerinin aile yadigârı oluveriyor. Hatırlama ya yardımcı oluyor. Hatırlatıyor.

Bir Yahudi ile evlenmenin özgürlük olduğunu söyleyen Yahudi de, Yahudi olmayan biri ile evlenen Yahudi de, eş-

cinsel olduğu için Türkiye’de alışılagelmiş bir evlilik töreni yapamayan Yahudi de, anne ya da babasının yalnızca biri nedeniyle Yahudilik aktarımına sahip olan Yahudi de, Yahudilikten istifa eden Yahudi de, her gününe İsrail’i kutsayan dualarla başlayan Yahudi de, günlerini İsrail’i protesto ederek geçiren Yahudi de, bütün bu konular üzerine bir dakika düşünmek istemeyen Yahudi de bir aile yadigr aracılığı ile hatırlıyor.

Hatırlamak yaşama dair. Ve tıpkı çok uzak diyarlarda olduğu gibi, Türkiye’de de Yahudiler, kutlamalarını en çok yaşamın şerefine yapıyorlar!: L’chaim!

Moda, Ađustos 2017

Geçiş ayinleri

Kendi hikâyesi anlatırsan ilginç olacaksın.

– LOUISE BOURGEOIS

Kendi hikâyemizle en yakından ilgilendiğimiz anlar değişim anlarıdır...

Anne olma değişimi ve deneyimiyle hayata, kadınlığa ve kendi hikâyesine başka bir gözle bakan Sibel Horada oőkun ile, aile yadigârı olan kolyesi ve anneanesi üzerine söyleştik...

- *Nedir sizin aile yadigârımız?*

– Sizinle buluşmadan önce düşündüm... Ashında bir sandığım var. Anneannemin annesi içine sabunlarını koyarmış, anneannem de bir şeyler koyarmış, ben de bir şeyler koyuyorum. Çok güzel bir sandık. Anneannenin evindeydi, “Aa ben bunu alayım,” dedim ve aldım. Annem onu hiç kullanmadı. Şekli şemali benim tarzıma uyuyor. Eskimiş, ahşap, üzerinde metal bilmem neleri var. Annem böyle şeyler kullanmaz. Sandıklarda çeyiz saklayacak bir kadın değil o. Ben de çeyiz saklamıyorum, öteberi koyuyorum ve sehpa gibi

kullanıyorum. Bu yüzden salonda duruyor. Başka bir obje daha var: Büyükbabamın yani *grandpapamın* *Lenco camerası* vardı. *Grandpapam*, baya fotoğraf çekerdi, ben fotoğraf çekmeye meraklandığımda, lisedeyken, onu bana vermişti. Annemlerde duruyor şu anda. Fakat benim için asıl “aile yadigârı” olan bunlar değil. Benim aile yadigârım bir kolye. Kolyem.

• *Kolyeniz size kimden yadigâr?*

– Anneannemden. Anneannem onu ben doğduğumda takarmış. İçine fotoğraf konulan, iki taraflı madalyon gibi olan kolyelerden. Bir tarafında annem var, bir tarafında ben varım. İzel ile evlendiğimizde; düğünde anneannem onu bana vermişti, ben de o zamandan beri takıyorum. O, “yadigâr” kelimesinin benim için pekişmesini sağladı çünkü

kü ben doğum yaptıktan sonra, oradaki fotoğrafı kızım Serra zannetmeye başlayanlar oldu. O dönemde nesnelere bağımsız şekilde, jenerasyonlar arasında olan geçiş çok belirgindi. Doğumdan sonra kendimi annemin gözüyle ya da annemi kendi gözümle görmüş oldum. Onlar da kendi doğumlarını ve benim ilk doğduğum zamanı tekrardan yaşadılar. Yani oradaki durum; tek jenerasyon ileri giderken aynı zamanda bir geriye gitme hali oldu. Bir geriye gidip, bir sonrakine gidip, oradan geriye dönme durumu... Yani bir anlamda, *chain stitch*'in (İngilizce: zincir dikiş) nasıl örüldüğünü görmüş olduk. Bu obje, benim için onun bir alameti.

• *Kadınlar arası bir alamet mi bu? Bu kolye sizin erkek kardeşinize de verilebilir miydi?*

– Bilmiyorum. Bende öyle bir deneyim var, erkekler arasında başka bir şey olabilir. Annemin de anneannemin de iki çocuğu var. Anneannemin ilk torunu ben değilim ama buradaki ilk torunu benim. Annemin ilk çocuğu benim, benim ilk çocuğum Serra, Serra'nın ilk çocuğu benim ilk torunum olabilir...

• *Anneanneniz kolyeye nasıl sahip olmuş?*

– Sormadım.

• *Kolyeyi size düğünde hediye etmesinin; yani torununa "gelin" olduğu zamanda vermesinin özel bir sebebi var mı?*

– Herhalde torun istiyorlardı. Bunun *rite of passage* (İngilizce: geçiş-ergenliğe geçiş ayini) ile alakalı olduğunu düşünüyorum. "Şimdi onun da çocukları olacak," diye düşünüyor ve kendi torunu olması deneyimini bir sonraki jenerasyona aktarıyor.